

УДК 930.85(477.83)

**НОВІ ДЖЕРЕЛА ІСТОРІЇ
ПРИКАРПАТТЯ ТА ГІРСЬКИХ
РАЙОНІВ ЛЬВІВЩИНИ
ДЛЯ ПОТРЕБ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ**

Р.Я. Берест, С.Д. Колесник

Львівський інститут економіки і туризму

Через призму аналізу різночасових поховальних пам'яток та знаків висвітлюється багатогранна історія українського Прикарпаття та гірських районів Карпат. Відзначено важливе місце різноетнічних захоронень на землях Східної Галичини, як цінної спадщини вітчизняної і світової культури, котра може привабити українського та іноземного туриста, сприяти дальшому розвитку туристичної інфраструктури.

Ключові слова: поховання, хрести, могили, пам'ятні знаки, культура, туризм.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямків розвитку нашої незалежної держави на сучасному етапі виступає реалізація процесу євроінтеграції. Загалом можна зауважити, що Україна поступово утверджується серед світової спільноти. Знаменним є 2013 р., у якому Україна виконує почесну місію голови ОБСЄ. Утвердження України помітно у спорті, освоєнні космосу, наукових відкриттях й досягненнях в галузі медицини, мікробіології, нанотехнологій, ядерної енергетики, тощо. Проте в історії, як свідчать наші недавні соціологічні опитування серед іноземних туристів й студентів вищих навчальних закладів Львова, зарубіжних гостей ЄВРО-2012, наша країна ще й досі залишається маловідомою. Багата та різноманітна історико-культурна спадщина України, яку крім автохтонного українського населення у різні епохи творили поляки, австрійці, євреї, караїми, італійці, чехи, словаки, росіяни, німці, французи, англійці та інші народи, у переважачій більшості невідома. Зокрема, маловідомими залишаються печерні монастирі, під-

земні ходи та підземелля, культові споруди (кірхи, костели, кенаси, єврейські божниці і ін.), городища, замчища, стародавні виробництва. Серед історико-культурних пам'яток особливе місце займають поховання та пам'ятні знаки, які не тільки збагачують та персоніфікують історію, але й свідчать про складне та багатогранне історичне минуле нашого краю.

Актуальність теми полягає у потребі гідного представлення історії нашого народу в контексті національних та світових історико-культурних надбань зазначеного регіону і тим самим створення умов його привабливості для вітчизняного та зарубіжного туриста, що загалом, як свідчить досвід багатьох країн, буде сприяти покращенню та розширенню туристичної інфраструктури, зростанню числа зайнятих осіб в сфері послуг, економічному розвитку нашої держави, вихованню у громадян бережного ставлення до різних пам'яток історії та культури, росту національної гідності тощо.

Виклад матеріалу. Територія українського Прикарпаття та гірських районів Карпат Львівщини багата на різночасові поховальні пам'ятки. Найдавніші з них відносяться ще до кам'яного віку. Здебільшого такі поховання є випадковими, неозначеними, а кісткові рештки та речові знахідки поповнюють фондові збірки археологічних, історичних й краєзнавчих музеїв. Нерідко стан та рівень збереження архаїчних антропологічних матеріалів не дає змоги презентувати їх для широкого загалу. Тому найчастіше у музейних установах експонують виявлений у захороненнях супровідний або, так званий, поховальний інвентар [17, с. 23–38].

Зрештою, польові палеолітичні, мезолітичні чи неолітичні об'єкти, де знаходять стародавні поховання, для формування туристичних маршрутів чи включення їх у сферу туристичної інфраструктури є малоефективними так як, здебільшого існують лише в період проведення розкопок. Свідченням цьому може бути те, що

досі на землях українського Прикарпаття немає жодного музеєфікованого об'єкта часів кам'яного віку.

Більш значимими для туризму з числа стародавніх поховань є кургани. Творцями курганів були представники різних культурних спільнот, котрі існували у різні періоди історії. Часто стародавні насипи мають невеликі розміри в діаметрі та незначну висоту і тому на місцевості майже не привертають до себе увагу.

Як показали дослідження фахівців, найбільша кількість курганів Прикарпаття належить археологічним культурам, які відносяться до III–I тис. до н.е. Варто зазначити й те, що традиція насипання курганів на похованнях також характерна і для періоду Київської Русі, часів Хмельниччини тощо.

За нашими підрахунками на території Стрийського, Самбірського, Старосамбірського та Сколівського районів зараз налічується більше сотні ще недосліджених поховальних насипів. Для прикладу можна навести групи курганних поховань, що творять, так звані, поховальні комплекси або могильники. Значне їх число зафіксовано на Стрийщині поблизу села Великі Дідушичі [1, с. 29], біля селища міського типу Дашава [20, с. 130], неподалік від Довголуки, Йосиповичів, Комарова [1, с. 30–32] та ін. Встановити їхню культурну приналежність можна лише на основі розкопок та аналізу речових знахідок, які супроводжують покійника.

«Складною» проблемою сучасної археологічної науки є те, що більшість курганних пам'яток після виконання археологічних робіт зникає, а виявлені знахідки поповнюють колекції державних музеїв і навіть приватних збірок. Тому, на нашу думку, важливим питанням залишається відновлення й збереження пам'ятки після проведення розкопок, що можна досягти шляхом її поетапного раціонального дослідження і реконструкції після завершення робіт, але тепер уже як відому та цінну історико-культурну спадщину вітчизняної чи світової культури.

Результати розкопок свідчать, що більшість курганів належить до пам'яток підкарпатської групи культури шнурової кераміки, яку хронологічно відносять до бронзового віку та датують кінцем III – першою половиною II тисячоліття до нашої ери [20, с. 137–138]. Визначальною ознакою, що дала назву культурі, є відбиток шнура на ліпних посудинах, які дуже часто виступають складовою частиною поховального інвентарю. Такий «орнамент» стародавні гончарі наносили на сирій посудині перед випалюванням.

Традиція насипання курганних поховань знайшла своє місце і в скіфо-сарматських поховальних комплексах, які існували в VII ст. до н.е. – III ст. н.е. Найбільше їх колись існувало у Північному Причорномор'ї. Унікальні речові знахідки з багатьох курганних захоронень скіфів та сарматів (Товста Могила, Чорна Могила, Кайманова Могила та ін.) зберігаються в Національному Музеї Коштовностей України, що знаходиться на території Києво-Печерської лаври. Проте окремі їхні поховальні пам'ятки знаходяться і на землях Прикарпаття, що свідчить про історичне значення українських земель, які заселяли різні народи.

Крім того, поховальні пам'ятки і знаки нашого краю містять унікальну історичну інформацію, яка від найдавніших часів відображає складне історичне минуле не тільки українського народу, але й тих чужоземних етносів, які в силу різних причин та обставин опинялися на наших землях. Нові та цінні інформативні відомості й матеріали значно збагачують національну історико-культурну спадщину, яку різними методами і засобами туризму треба донести до вітчизняного та зарубіжного туриста й тим самим показати привабливість нашого краю, сприяти його економічному та культурному зростанню.

Проте в окремих випадках поховальні пам'ятки відзначаються звичаєм трупоспалення, незначними речовими знахідками, що ускладнюють їх інтерпретацію.

Чимало стародавніх курганних могил пограбовані або мають значення кенотафів (символічних поховань без покійника). Найчастіше такі захоронення здійснювали як увіковічення пам'яті про осіб, котрі загинули далеко від рідної землі.

Таким чином, поховання дописемної історії мають важливе значення в галузі дослідження історії. Але, враховуючи архаїчність пам'яток, інформативну обмеженість про них, особливо їхніх творців, складність та високу вартість їх збереження й музеєфікації, поки що вони майже не отримали практичного застосування в туризмі. На нашу думку, на даний час потрібними є хімічні реактиви, які б сприяли дешевому, належному та ефективному збереженню знайдених антропологічних матеріалів, що дало б змогу досліджувати на індивідах еволюцію гомінідів і навіть порівняти як виглядала стародавня та сучасна людина.

Цінними для туристичної галузі являються поховальні пам'ятки писемного періоду нашої історії, який розпочинається з княжих часів. Давно зауважено, що персоніфіковані поховання відомих осіб та діячів значно більше привертають увагу мандрівників та туристів, ніж звичайні безіменні захоронення.

Однією з унікальних гіпотетичних давньоруських пам'яток досліджуваного регіону є «Могила князя Святослава». Вона знаходиться в недалекій околиці карпатського містечка Сколе, що біля села Гребенів. За побутовою легендою під курганним насипом знаходиться місце поховання київського князя Святослава Володимировича, якого за літописними даними у 1015 році вбив його брат Святополк (Окаянний) [19, с. 725–726]. Після довготривалого очікування у справі виконання проекту, аж у серпні 2012 р. було завершено будівництво пам'ятки та організовано її урочисте відкриття в оновленому вигляді. Пам'ятку прикрасили величним надгробним скульптурним творінням, у якому намагалися не лише увіковічнити

пам'ять про трагічну загибель давньоруського князя Святослава, але й передати її основні сюжети. Автором художньої композиції став художник Євген Безніско, а його скульптурне втілення виконано під керівництвом київської майстрині Теодозії Бриж. Символічне давньоруське поховання спроектоване на місці колишнього курганного захоронення у вигляді оновленого, потужного, округлої форми курганного насипу, який ще в XIX ст. було відкрито на правому березі річки Опір в урочищі Долина Святослава, що неподалік від автомобільної дороги Сколе – Славське. Теперішній діаметр кургана складає приблизно 30 м. Він має висоту близько 4 м від рівня долівки. На центральній частині насипу з білого вапнякового каменю встановлена кам'яна споруда-усипальниця кубічної форми (прибл. 3х3х3 м). Пам'ятний знак «Могила князя Святослава» має чітку просторову орієнтацію. Вихід на курганну вершину символічного некрополю при допомозі сходинок влаштовано з західного боку історичної пам'ятки. Зі східної сторони усипальні в стрімкому русі на воронному коні зображений ще живий князь Святослав, в якого намагаються влучити десятки списів дружинників його брата Святополка (Окаянного). У нижній кутовій частині на щиті виведено роки «1015–1995», що свідчить про колишнє хронологічне приурочення поховальної пам'ятки. У її верхніх чотирьох кутових частинах княжої усипальниці знаходяться по одному соколу, які сидять на давньоруських шоломах-шишаках. Відомо, що часто княжа верхівка часто використовувала соколів у мисливських заняттях. Майстерно вирізьблений скорботний вигляд птахів ніби наголошує на незвичайному випадку, який їх зупинив у стрімкому пташиному пориві. І в той же час їхні розправлені крила вказують на характерно виражене очікування вказівки господаря кинутись на здобич. Із західної сторони пам'ятки виділяється невелика камера з наполовину зрізаним куполоподібним склепінням, котра

символізує княжу усипальню. В ній поміщено традиційний для високопоставлених осіб давньої Русі (князів, митрополитів та ін.) білокам'яний саркофаг. На верхню кришку саркофага»покладено»тіло важко пораненого молодого київського князя Святослава. В творчому скульптурному витворі він ніби лежить на земляній долівці, правою рукою прикриваючи на грудях глибоку рану. Його ліва рука безпорадно опущена. Поряд з ним лежать захисний щит, булава й інші військові обладунки. З фронтального боку на кам'яному саркофазі близьким до кириличного письма вирізьблено епіграфічний напис «Князь Святослав – син Володимира Великого хрестителя Русі. 982 – 1015». На споруді встановлено масивний кам'яний хрест висотою приблизно 15 м, який також витесаний із білого вапнякового каменю. Центральна частина хреста зроблена у формі конусоподібних продовгуватих блоків. Пишним оздобленням у традиційному візантійському стилі відзначаються форми верхівки та ramen хреста.

На основі аналізу літописних матеріалів, різночасових писемних публікацій, матеріалів, численних легенд та гіпотез дослідників XIX – XX століть важко однозначно погодитися, що саме тут поховано руського князя. Адже літописець не надто деталізує подію та не вказує точного місця поховання, а лише наголошує на захопленні Святослава в підгір'ї Карпат, яке в територіальному вимірі охоплює кілька сотень квадратних кілометрів. Припущення в історичну науку, про ймовірність поховання вбитого князя під курганом біля Гребенова на Сколівщині, ще в минулому столітті вніс відомий український історик Іван Крип'якевич і на даний час воно міцно прижилося у місцевій традиції. На завершення відзначимо, що в 1971 р. зазначену насипну могилу під керівництвом відомого дослідника Олександра Ратича розкопували львівські археологи Інституту суспільних наук (зараз – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН Украї-

ни). Під курганним насипом, який тоді мав висоту не більше 2 м та діаметр приблизно 10–12 м, було виявлено залишки тілопального поховання та незначний супровідний поховальний інвентар, котрі було віднесено до давньоруського часу. Проте жодних менш-більш вагомих чи переконливих даних, щоб хоча віднести пам'ятку до числа княжих захоронень, не виявлено [15, с. 382]. Зібрані археологічні відомості та речові знахідки поповнили фондові збірки зазначеного наукового закладу.

Зараз поховальна пам'ятка поступово набуває важливого туристичного значення, що може бути добрим прикладом для використання курганних захоронень для потреб туристичної галузі. Зауважено, що часто на автомобільній дорозі Сколе – Славське поблизу пам'ятного знака зупиняються туристичні автобуси з іноземними та вітчизняними туристами, які своєю допитливістю прагнуть почерпнути для себе цікаві історичні відомості, побачити легендарне місце загибелі князя. Важливо зазначити й те, що поблизу «Могили князя Святослава» розташований сучасний розважально-відпочинковий комплекс під одноіменною назвою «Святослав». Він включає невеличкий історико-краєзнавчий музей, готель, бар, ресторан, сувенірний кіоск та відпочинкову прирічкову зону з різними атракціями, що помітно підсилює роль, місце та суспільне значення пам'ятки для розвитку туризму у зазначеному регіоні.

Неподалік від символічної могили, але з протилежного боку проїжджої частини, знаходиться ще один пам'ятний знак, який своєю загадковістю і навіть занедбаністю часто привертає увагу мандрівників. Його зроблено у вигляді невисокого конусоподібного постаменту, який викладено з тесаних каменів середніх розмірів квадратної, прямокутної, підтрикутної та інших форм. Кам'яні блоки добре підігнані між собою. З фронтальної сторони пам'ятного знака, дещо вище його середньої частини колись була прикріплена

меморіальна плита з написом. Звичайно, теперішня відсутність епітафії ускладнює сприйняття пам'ятки, котру іноді навіть помилково трактують як могилу князя Святослава. За різними інформативними даними зазначену пам'ятку на місці загибелі свого скарбника Кованди від рук зловмисних нападників в 1925 р. встановив місцевий магнат, власник навколишніх лісів, численних тартаків, земельних угідь – австрійський барон Гредель.

Чимало сучасних кладовищ досліджуваного регіону знаходиться на місці колишніх історичних пам'яток. Для прикладу можна навести сучасний цвинтар у с. Верхньому Синьовидному Сколівського району Львівської області. Це місце ще й зараз називають «Золота Гора» [4, с. 15]. Тут також виділяється стародавня частина кладовища з символічним хрестом, ознаками поховальних насипів на місцевості, яка, ймовірно, має давнє освоєння.

У давньоруському літописі від Іпатія зазначено, що на Золотій Горі в Синевидську у княжі часи знаходився чоловічий монастир, у якому, повертаючись з угрів, зупинявся на ночівлю відомий правитель Галицько-Волинської держави Данило Галицький [14, с. 145]. Наведена літописна інформація дає підстави припустити ймовірність існування в зазначеній чернечій обителі добрих оборонних укріплень. З писемних джерел, а також з результатів польових наукових досліджень відомо, що чимало давньоруських монастирів мали потужні фортифікації й слугували представникам княжої влади та духовного кліру надійною опорою.

Результати нашого попереднього поверхневого обстеження Золотої Гори у Верхньому Синьовидному в польовому сезоні 2012 р. засвідчили, що по периметру сучасного кладовища знаходиться помітно знівельований один оборонний вал та рів. В переважній більшості своєї протяжності насипний вал є прямим, а на кутових частинах має плавне заокруглення. Лише у місцях виходу до крутосхилу

насип набуває характерного пристосування до рельєфу. Варто підкреслити те, що територія укріпленого поселення представляє собою високогірне рівнинне плато, яке, на нашу думку, має антропогенне походження. З результатів обстеження видається, що зазначене городище мало дві частини, яке за структурою світських укріплених поселень нагадує дитинець та посад – княжу та ремісничу частини пам'ятки. Захисну систему кільцеподібного насипного оборонного валу та рову літописного Синевидського монастиря досить вдало доповнює стрімкий природний крутосхил Золотої Гори. У кутовому вимірі він складає близько 43°. Традиція поєднання стрімких природних крутосхилів з додатковими штучно збудованими фортифікаціями є характерною для багатьох городищ давньої Русі. Навіть сучасний підйом на Золоту Гору відзначається значною складністю та важкодоступністю. Для порівняльного прикладу можна навести місця закладення добре відомих місцевих княжих городів: Галича, Теревовлі, Перемишля, Холма, Василюва та багатьох інших.

З інформативної розповіді місцевого мешканця Володимира Борща зазначимо, що інколи, копаючи яму для поховання небіжчика на кладовищі, випадково знаходили стародавній посуд, фрагменти кераміки, невеличкі металеві ножі, випалену глиняну обмазку та інші архаїчні речі. Знахідки археологічних речовин і, перш за все, керамічних матеріалів IX – XIII ст. та факт існування в зазначеному часі напівземляних жител на Золотій Горі в 1971 р. підтвердили археологи з Інституту суспільних наук (зараз – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН У) [4, с. 15].

Типологічною місцевою карпатською архітектурною особливістю та певною архаїчністю бойківського стилю забудови відзначається невеличка дерев'яна православна церква, яка зараз стоїть в центральній частині Золотої Гори. На нашу думку,

за давньою традицією вона поставлена на місці попередньої, можливо, монастирської церкви, у якій колись побував зазначений правитель Галицько-Волинської держави [18, с. 193–194]. Таким чином, можна твердити, що в княжі часи на Золотій Горі існував давньоруський укріплений монастир з чернечим кладовищем, але сучасний стан пам'ятки (заповнення цвинтарем) не дає змоги виконати його археологічні дослідження.

Важливі дані для увіковічення пам'яток княжого періоду дають літописні матеріали. Проте їхні відомості здебільшого мають фрагментарний та загальний характер, що обмежує можливості дослідника. Зокрема, ще й досі спірними залишаються місця захоронення великих галицьких князів (Володаря, Всеволода, Романа Мстиславовича, Данила Романовича, Льва Даниловича та його дружини Констанції, Юрія Тройденевича та ін.).

Мусимо критично зауважити й те, що доля поховання князя Ярослава Осьмомисла, яке перед початком Другої світової війни у княжому Галичі відкрив Ярослав Пастернак, ще й досі залишається невідомою. З різних усних інформативних даних відомо, що до початку 90-х рр. минулого століття виявлені у кам'яному саркофазі антропологічні рештки було знайдено у криптах львівського собору святого Юрія. З кістковими матеріалами знаходилася супровідна записка Я. Пастернака у якій він свідчить про їх приналежність князю Я.Осьмомислу. Рациональною, на нашу думку, видається реалізація ідеї колишнього директора Львівської галереї мистецтв Героя України Бориса Возницького про створення «Національного пантеону». Саме персоніфіковані поховальні пам'ятки княжого періоду могли б гідно відкривати історію нашої держави.

Літописні матеріали містять також цінні відомості про місця великих битв княжих дружин, зокрема, Рожне поле, Перепетове поле та ін. Проте на місцевості вони залишаються невідомими. Таким

чином, історія княжого періоду знайшла лише фрагментарне відображення у поховальних пам'ятках і знаках. Така група пам'яток може гідно представляти національні надбання історії, доповнюючи її писемними, археологічними й іншими відомостями і матеріалами.

Пам'ятками світової культури на землях Прикарпаття та гірських Карпат є єврейські кладовища, які в Галичині часто називають Окопами або Окописьками. Одне із єврейських кладовищ колись існувало на в'їзді у районне містечко Сколе, але його повністю зруйнували ще в минулому столітті. Поховальні плити використали для будівництва колгоспних гаражів, ферм, мощення доріг тощо. Як показали результати наших польових досліджень 2012 р., подібна доля спіткала єврейські Окописька в Старій Солі, що на Старосамбірщині, у Стрию, Самборі, Добромилі, Хирові, Мостиськах, Рудках, Судовій Вишні та в інших населених пунктах Галичини, де знаходилися численні громади. Поблизу Старого Самбора зусиллями та на кошти колишнього уродженця міста, єврея за походженням Джека Гарднера, лише в роки незалежної України вдалося відновити стародавнє єврейське кладовище. Найдавніші поховання окописька датуються XVI ст. (1564–1565 рр.). Написи на поховальних плитах виконано на гебрайській мові, ідиші та івриті, що значно ускладнює їх наукове дослідження й інтерпретацію епіграфічної інформації. Можна легко зауважити, що додатковим пишним оздобленням окремих поховальних плит є майстерно вирізьблені царські корони, семисвічники, лампадки та вази вишуканих форм, казкові квіти, багатий орнамент у вигляді меандру, приручені дикі звірі й птахи, плазуни тощо. Загалом на зазначеному кладовищі налічується кілька десятків вертикально поставлених надгробних плит, хоча захоронень є набагато більше. За відомостями мешканців сусіднього села Тершів, багато кам'яних надмогильних пам'ятних знаків з Старосамбірського

кладовища опинилося в приватному секторі в якості будівельного матеріалу.

Значне число єврейських кладовищ в Прикарпатті не є випадковим. Відомо, що євреї появилися на українських землях ще в княжі часи. Вони селилися у містах і містечках відмежованими колоніями. У населених пунктах українського Прикарпаття та гірської частини Карпат євреї утримували корчми, гостинні двори, займалися торгівлею, винокурною справою, фармакологією й іншими заняттями.

У міжвоєнний період в етнічному плані західноукраїнські села та містечка мали високу питому вагу єврейських общин. Про це, перш за все, можна судити з статистичних даних. Зокрема, за підрахунком відомого українського дослідника Володимира Кубійовича, станом на 1 січня 1939 року в Старому Самборі проживало всього 5200 мешканців. З них українців нараховували 2450 чол., євреїв – 1600; поляків – 950. Тобто приблизно третю частину жителів складала євреї. Невелике відсоткове число населення міста представляли інші етносоціальні групи (угорці, росіяни, чехи, словаки тощо) [3, с. 71].

Проте варто зауважити, що перед початком Другої світової війни значно більші за чисельністю єврейські громади значаться в статистичних даних в порівняно недалеких повітових містечках: Сколе (2800 чол.) [3, с. 85], Турці (4550) [3, с. 94], Самборі (6700) [3, с. 71], Стрию (11700) [3, с. 85]. Це дає підстави говорити про колишнє існування великих єврейських окописьк у зазначених населених пунктах.

Велику групу поховань на землях Прикарпаття складають польські захоронення. Так серед найдавніших українських захоронень кладовища на Золотій Горі у Верхньому Синьовидному виявлено значну кількість польських цивільних поховань, які відносяться до XVIII – початку XX ст. На окремих стелах, табличках, кам'яних плитах могильних нагробків добре збереглися вирізьблені польськомовні епігра-

фічні написи з традиційними для польського етносу іменами та прізвищами.

Не викликає сумніву, що це колишні мешканці села, родини яких на підставі королівських привілеїв та грамот, під виглядом колоністів, резервістів, осадників та інших привілейованих соціальних категорій Речі Посполитої, у різні періоди історії заселяли українські землі, ставали повноправними власниками сіл, лісів та угідь [11, арк. 1–36]. Під впливом багатьох чинників і, особливо, після загибелі козацької держави Богдана Хмельницького, значним тиском асиміляційних процесів з боку польського етнічного елементу чимало українців було полонізовано [7, с. 286].

Багато чужоземних поховань сконцентровано у Прикарпатті та глибинних районах Карпат. В гірських українських селах виявлено значне число захоронень австрійських переселенців. Зауважено, що в окремих випадках ще й досі характерно відмежовані окраїни сіл носять колишні німецькі назви. Наприклад, Айнсдорф (перше село), Карлсдорф (Карлове село), Ернсдорф, Рефельд, Мільбах і т.д. Саме тут провідну роль повинні відіграти результати досліджень стародавніх та сучасних топонімічних назв, як однієї із групи джерел, що в даному випадку має особливе значення для виконання науково-дослідної роботи над історією краю.

Найбільшими німецькими колоніями у Стрийському повіті, що тоді включав сучасний Сколівський район, станом на 1.1.1939 р. були: Бригидин (сучасна назва – с. Ланівка, Стрийський район), де проживало 935 німецькомовних осіб, Феліцінталь (с. Нагірне, Сколівський район) – 680, Аннаберг (зараз входить у склад с. Нагірне) – 250, Пехерсдорф (хутір Смоляний, Стрийський район) – 230, Сколе – майже 400, Грабовець – 350, Гельзендорф (?) – 380, Карлсдорф (?) – 325 і т.д. У той же час жодного німецького колоніста не значилося в Баличах, Гребенові, Кальному, Коростові, Козьовій, Крушельниці, Плав'ю, Корчині Рустикальному, Манас-

тирцю, Ялинкуватуому і багатьох інших населених пунктах [3, с. 85–87].

Серед інших цінною історичною пам'яткою є австрійське кладовище у селі Нагірне (с. Феліціенталь) Сколівського району. Його заснування відноситься до кінця XVIII ст., а останні могили датуються початком XX ст., що загалом відповідає періоду перебування австрійської влади у Галичині, а також її колонізації (1772–1918 рр.). Напередодні Другої світової війни в зазначеному селі проживало 730 мешканців. В етнічному складі німецькомовне населення налічувало 680 чол., українське – 20 чол., єврейське – 30 чол. [3, с. 85].

Колишнє німецьке кладовище знаходиться відмежовано від сучасного сільського цвинтаря. Ні українських, ні польських поховань на ньому не виявлено, але місцеві мешканці опікуються ним. В ході виконання пошукових робіт зафіксовано багато неозначених могил. Значною мірою про це свідчать сліди від дерев'яних хрестів на похованнях та впорядковані земляні насипи могил. Порівняно добре ще з середини XIX ст. збереглися кам'яні надгробні скульптурні творіння, поховальні плити та знаки, які були відлиті з чорного металу. На окремих могильних знаках відлиті у металі німецькомовні поминальні написи, прізвища, імена, роки життя покійників, що можуть слугувати цінним джерелом для відтворення історії зазначеного населеного пункту. На нашу думку, такі пам'ятки можуть привернути увагу сучасних нащадків тих народів, які колись проживали на землях українського Прикарпаття та гірських Карпат.

В плані появи австро-німецьких колоністів на галицьких землях відзначимо, що в останній чверті XVIII ст. внаслідок втрати Польщею Галичини вона стає власністю Австрії [12, с. 98–146]. На галицькі землі стало прибувати німецькомовного населення, яке намагалось знайти для себе економічно вигідне місце, прибуткову соціальну нішу тощо. Родючі українські підгірські чорноземи та лісисті Карпати,

які тоді славилися своїми природними багатствами, цілющими й лікувальними водами, чи не найбільше приваблювали чужинців.

З історичних подій в Галичині відомо, що надзвичайно загострилося протистояння між українцями й поляками у другій половині XIX ст., коли австрійський уряд в руслі незначних демократичних перетворень відкрив галичанам шлях до Галицького Крайового сейму, місцевої адміністративної влади та ін. [13, с. 266–274; 10, с. 143–144]. Відображенням цих складних суспільних етно-соціальних стосунків та етнічних протистоянь в Галичині є православне поховання, що знаходиться поблизу церкви в селі Гребенів Сколівського р-ну. Поминальний напис виконано двома мовами – польською та українською, але, як не дивно, першою на православному захороненні йде польська мова. Причиною цього може бути переважаючий вплив польських традицій. Домінування польської мови свідчить про привілейоване становище поляків у тогочасному суспільстві. Іноді на поховальних табличках написи містять унікальну історичну інформацію. Наприклад, великим виявилось наше здивування, що сучасне карпатське село Сможе, зазначеного вище району, приблизно сто літ тому було містом, а його довголітнім бургомістром та почтмістром значився Мілетій Ярославич. За статистичними даними у дорадянський період існувало Сможе Долішне і Сможе Містечко. Всього у Сможі Долішньому значилося 960 мешканців. З них було 550 українців, 230 німців, 90 євреїв і 90 поляків. У Сможі Містечку проживало лише 300 осіб (150 євреїв, 100 поляків, 40 українців та 10 німців) [3, с. 87].

Австрійські воїни в часи Першої світової війни мужньо захищали цісарсько-імперські володіння від насування нового завойовника українських земель – армії царської Росії. Найбільші битви відбулися в Карпатах. У 1914–1915 рр. на карпатських перевалах Стрийського повіту між

воюючими сторонами проходили важні кровопролитні бої [2, с. 1–32]. Зауважимо, що історичні події (війни, революції, операції з переселення жителів і ін.) мають значний вплив на етнічний склад населення. Панування Австро-Угорської імперії в Галичині тривало з 1772 аж до 1918 рр. і знайшло своє характерне відображення у різні періоди історії на появі, зростанні та різкому зменшенні німецькомовного контингенту в українських селах. Особливо наприкінці та після завершення Першої світової війни, у якій Австро-Угорщина зазнала поразку, простежується потужний вплив німецького, угорського та іншого чужоземного населення з галицьких земель.

Цікавим видається поодиноким захороненням австрійського воїна Гайнріха Келлера, який відповідно до фрагменту напису, збереженого на хресті, став жертвою війни. Але напис «Krigsw...» неповний. Якщо збережене німецьке слово (Krig) означає війна, то, ймовірно, що іншим було «Welt», тобто «війна світова». Як свідчить напис, вояк загинув 1 лютого 1915 р. Він похований поблизу місцевої церкви в с. Ялинкувате Сколівського району. Ймовірно, що за протестантським звичаєм поховання має іншу просторову орієнтацію, ніж християнські могили, що вирізняє його серед місцевих захоронень. Варто відмітити й те, що від часу загибелі австрійського армієця пройшло майже сто років, але важливо підкреслити, що, незважаючи на це, місцеві мешканці й досі опікуються могилою чужинця і на даний час вона є доволі доглянутою.

Багато чужоземних поховань на західноукраїнських землях знищено в добу існування більшовицько-комуністичної системи (1939–1941, 1944–1991). Зокрема, не знаходить оправдання в оцінці місцевих мешканців потреба руйнування могили австрійських вояків – жертв Першої світової війни, яка знаходилася біля будівлі нової церкви в с. Волосянка, що на Сколівщині, чи десятки інших зруйнованих

могил чужинців у багатьох населених пунктах Карпат та Прикарпаття. Своєю ідеологічною суттю більшовизм не передбачав гуманного ставлення до ворога і тим більше до облаштування ворожих захоронень жертв воєн, політичних репресій, колишніх в'язнів тощо. Здебільшого поховання таких осіб виконували спеціальні загони червоноармійців. Отже, чужоземні поховання на українських землях є відображенням багатогранної історії нашого народу, якому приходилося існувати в складних умовах іноземного панування. Проте на даний час ці пам'ятки можуть слугувати не тільки потребам історичної науки, але й туристичної галузі, приваблюючи закордонного туриста.

Особливу групу пам'яток складають пам'ятні знаки українським воїнам – учасникам славної епопеї Українського Січового стрілецтва, Української Галицької армії, Української Повстанської армії, відокремлених боївків українських націоналістів, багатьом безіменним героям, які полягли в нерівній боротьбі за волю та незалежність України. Щоб захистити рідний край, українці в рамках австрійських військових підрозділів ще на початку ХХ ст. створили власні формування, так званого, Українського Січового стрілецтва [16, с. 1–2]. Переможними стали окремі битви українських січовиків в карпатському регіоні на початку 1915 р. (гори Маківка, Лисоня та ін.) [9, с. 442], де тепер встановлено величні пам'ятні хрести з вшанувальними написами героям.

Фактично лише в умовах державної незалежності наш народ зумів віддати данину пам'яті учасникам трагічної епопеї Українського Січового стрілецтва[8]. На їх могилах появились хрести, меморіальні знаки, скульптурні композиції тощо. Проте найбільшого поширення набули символічні «березові» хрести. Зокрема, на кладовищі у Верхньому Синьовидному помітно виділяється символічні поховання безіменних січових стрільців та воїнів ОУН-УПА у вигляді високих курганних

насіпів з «березовими» хрестами. Там же привертає увагу відновлена могила старшини січових стрільців Петра Комарницького.

В знак данини нащадків героям визвольних змагань, жертвам більшовицького (1939–1941 рр., 1944–1950 рр.) та фашистського терору (1941–1944 рр.), героям Українського Січового стрілецтва та українським повстанцям в центральній частині вище зазначеного села відкрито величний меморіальний комплекс. На мармурових плитах, що знаходяться обабіч обеліска символічної скульптурної композиції «Матері-України», викарбовано імена близько сотні односельчан, які полягли у різні роки в боротьбі з ворогом за краще майбутнє нашого народу [4, с. 478–484].

В багатьох селах та містечках Прикарпаття та гірських районів Карпат Львівщини ще з радянських часів знаходяться пам'ятники воїнам Червоної армії, які загинули в боротьбі за визволення від німецьких військ того чи іншого населеного пункту, а іноді і в боротьбі з підрозділами ОУН-УПА. Звичайно, це гірка сторінка історії нашого народу, коли під впливом різних ідеологій навіть найближчі між собою люди опинялися у ворожих таборах. Нам видається, що зараз варто толерантно та зважено ставитися до учасників тих подій, постійно йти шляхом примирення, а не розвивати національну ненависть, жадобу до помсти тощо. Один із таких пам'ятників є в с. Топільниця Старосамбірського району. Як відзначено на меморіальній дошці, близько 30 воїнів Червоної армії різних національностей загинули в літні місяці 1944 року в боях за визволення села від чужоземних окупантів. Немає жодного сумніву, що загиблі також мали право на життя, але мертвих не судять.

Не менші жертви від воїнів Червоної армії складають учасники національно-визвольних змагань (1920–1950 рр.). Їхня боротьба не тільки тісно перепліталася з трагічними подіями Другої світової війни,

але й знайшла своє тривале продовження у повоєнний період. На даний момент майже у кожному населеному пункті Галичини громади намагаються увіковічити пам'ять про своїх односельчан та невідомих героїв трагічної епопеї ОУН-УПА.

Як данина світлої пам'яті знаним та невідомим українським борцям в роки незалежної України на околиці містечка Славсько, що на Сколівщині, на місці колишніх таємних захоронень воїнів ОУН-УПА споруджено величний меморіальний комплекс «Славська Млака», де в камені вирізьблено більше сотні імен убитих героїв та невинних жертв цієї трагічної епопеї українського народу.

Висновки. Українські землі Прикарпаття та гірських районів Львівщини є багатими на пам'ятки історії та культури. Серед них особливе місце займають поховальні та пам'ятні знаки. Їхнє вивчення дає змогу персоніфікувати, збагатити, поглибити не лише відомості історичної науки, але й знайти для неї практичне застосування в галузі туризму. Статистичні відомості щодо етнокультурного складу населення досліджуваного регіону у довоєнний період свідчать, що переважаюче число мешканців залишалося за корінним українським населенням, яке в складних умовах чужоземного панування берегло та примножувало національні традиції. З іншого боку, слід відзначити значну строкатість населення, яке залишило різноманітну історико-культурну спадщину, котра в умовах розвитку незалежної України повинна приваблювати вітчизняного та зарубіжного туриста, гідно слугувати інтересам туристичної індустрії.

Література

1. Бернякович К.В. Роботи Прикарпатської археологічної експедиції у 1956–1957 рр. / К.В. Бернякович // Археологічні роботи музею у 1952–1957 рр. – Львів, 1959. – С. 29.
2. Бойовий шлях УСС : від Карпат до Золотої Липи (1914–1915) / [Упор. Я. Онищук, О. Панькевич] – Львів, 2003. – 32 с.

3. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939 : Національна статистика Галичини. – Wiesbaden, 1983. – 175 с.
  4. Думинець І. Верхнє Синьовидне: минуле і сучасне / І. Думинець. – Львів : Вид-во «Літопис», 2003. – 614 с.
  5. Історія України / [Відп. ред. Ю.Сливка]. – Львів : Світ, 2002. – 520 с.
  6. Історія української культури / [За заг. ред. І. Крип'якевича] – К., 1994. – 652 с.
  7. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 520 с.
  8. Мала фотоенциклопедія Українських Січових Стрільців / [Упор. І. Сварник]. – Львів, 2004. – 128 с.
  9. Маківка / Довідник з історії України (А–Я) / [За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста]. – К.: Генеза. – С. 442.
  10. Криль М. Галицький Крайовий сейм / Довідник з історії України (А–Я) / [За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста]. – К. : Генеза. – С. 143–144.
  11. Львівська Національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Ф. 19. Вагилевич Я. 1829–1862 pp., оп. 1, спр. 17 Kronika Poludniowej Rusi 1300–1839 pp. Матеріали зібрані І. Вагилевичем. – 36 арк.
  12. Макарчук С.А. Етнічна історія України : Навчальний посібник / С.А. Макарчук. – К. : Знання, 2008. – 471 с.
  13. Мицик Ю. Історія України / Ю.А. Мицик, О.Г. Бажан, В.С. Власов. – К., 2008. – 592 с.
  14. Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою комиссією. Ипатіевская летопись. – Санктпетербургъ, 1845. – Т. II. – С. 145.
  15. Ратич О. Раскопки кургана «Могила Святослава» / Археологические открытия 1971 года. – М., 1972. – С. 382.
  16. Створення легіону Українських Січових Стрільців / [Упор. Я. Онищук, О. Панькевич]. – Львів, 2003. – 32 с.
  17. Чайківський Б. Львівський історичний музей у реаліях нового часу (1990–2000) / Б. Чайківський / Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 2000. – Вип. 9. – С. 23–38.
  18. Целуйко О. Данило Романович Галицький / Довідник з історії України (А–Я) / [За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста]. – К. : Генеза. – С. 1136.
  19. Шуст Р. Святополк Володимирович // Довідник з історії України (А– Я) / [За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста]. – К. : Генеза. – С. 1136.
  20. Sulimirsky T. Cordet Ware and Globuler Amphore North-East of the Carpathiene / T. Sulimirsky. – London, 1968. – S. 130.
- Berest R., Kolesnyk S.D. NEW SOURCES OF HISTORY OF PRECARPATHIA AND MOUNTAIN DISTRICTS OF LVIV REGION FOR THE TOURISM DEVELOPMENT NEEDS.** *The multifaceted history of the Ukrainian Precarpathia and Carpathian Mountains districts is investigated through the prism of analysis of different funerary monuments and memorials. The important place of various ethnical burials in the lands of Eastern Galicia as a valuable heritage of national and world culture which may attract Ukrainian and foreign tourists, promote the further development of tourism infrastructure is noted.*
- Keywords:** burial, crosses, tombs, memorials, culture, tourism.
- Берест Р.Я., Колесник С.Д. НОВЫЕ ИСТОКИ ИСТОРИИ ПРИКАРПАТЬЯ И ГОРНЫХ РАЙОНОВ ЛЬВОВЩИНЫ ДЛЯ НУЖД РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА.** *Сквозь призму анализа разновременных поховальних пам'яток та знаків висвітлюється багатогранна історія українського Прикарпаття та гірських районів Карпат. Відзначено важливе місце різноетнічних захоронень на землях Східної Галичини, як цінної спадщини вітчизняної і світової культури, котра може привабити українського та іноземного туриста, сприяти дальшому розвитку туристичної інфраструктури.*
- Ключові слова:** поховання, хрести, могили, пам'ятні знаки, культура, туризм.